

פתיחה

בפרשת השבוע (טז, יב - יד) פונה חלק מעם ישראל ובראשם דתן ואבירם, בתלונות כלפי משה על כך שהעלה אותו מארץ מצרים שהייתה ארץ טובה, ולקחו למדבר מתוך הבטחות שווא שיביאו אל ארץ ישראל, ארץ זבת חלב ודבש.

לכאורה, הבטחת משה להביא את עם ישראל לארץ זבת חלב ודבש תמוהה, שהרי בכלל אסור לאכול דבש (דבורים)! כפי שראינו בעבר (פרשת צו שנה א') הגמרא במסכת בכורות (ז ע"א) כותבת, שהיוצא מן הטמא - טמא, והיוצא מהטהור - טהור. דהיינו, אם בהמה אסורה באכילה, אז גם חלבה ודמה היוצאים ממנה אסורים באכילה, ואם היא טהורה גם הם מותרים.

דבורה כידוע אסורה באכילה, ולכאורה בהתאם לכך גם הדבש היוצא ממנה אמור להיות אסור באכילה! אם כן מדוע בכל זאת נוהגים לאכול דבש? בכך נעסוק הפעם, וכן בשאלה האם מותר לאכול מזון מלכות ושעווה (דונג). כפי שנראה מחלוקת זו תלויה בין השאר בשאלה, כיצד יש לפסוק כאשר השולחן ערוך מביא בפסקיו מספר דעות.

טעם ההיתר

מדוע מותר לאכול דבש? הגמרא (בכורות ז ע"ב) מביאה מחלוקת בין תנא קמא לרבי יעקב בשאלה זו. תנא קמא סובר, שלמרות שהדבש נוצר באמצעות צוף שהדבורה מכניסה לגופה, הוא לא מתערבב עם חומרי הדבורה, אלא נכנס לקיבה מיוחדת ויוצא ממנה נקי מחומרים טמאים הנמצאים בדבורה, ולכן הוא מותר באכילה.

רבי יעקב מסכים שהדבש נכנס לדבורה ולא מתערבב עם גופה, אבל מבחינתו עצם זה שהדבש נכנס לגופה של הדבורה ויוצא ממנו, כבר אמור לפסול אותו באכילה. לכן לשיטתו הדבש מותר באכילה רק בגלל גזירת הכתוב מיוחדת, ובלשון הגמרא:

"מפני מה אמרו דבש דבורים מותר - מפני שמכניסות אותו לגופן, ואין ממצות אותו מגופן. רבי יעקב אומר, דבש התורה התירה דתניא: שרץ עוף טמא אין אתה אוכל, אבל אתה אוכל מה שעוף טמא משריץ, ואיזה זה? זה דבש דבורים. יכול אף דבש הגזין והצירעין? אמרת: לא."

נפקא מינה ראשונה בין השיטות תהיה בשאלה, האם מותר לאכול דבש שמייצרות צרעות. תנא קמא שסובר טעם ההיתר הוא שהדבש לא מתערבב עם החומרים שבגוף הדבורה יקל, וגם דבש צרעות שלא מתערבב בגופן יהיה מותר באכילה. רבי יעקב לעומת זאת יחמיר, מכיוון שרק דבש דבורים שיש גזירת הכתוב מיוחדת מותר באכילה, ולא דבש צרעות.

נפקא מינה שנייה נוספת אפשרית תהיה, האם מזון מלכות ושעווה מותר באכילה. מזון מלכות הוא מעין נוזל איתו מאכילים את הזחל המיועד להיות מלכה¹. שעווה הוא חומר שאיתו הדבורים משתמשים לבנות את הקן - שני החומרים יוצאים מגוף הדבורה ממש (ועיין במאמרו של הרב אפרתי, הליכות שדה כרך 55).

תנא קמא שלעיל הקל בדבש צרעות כי הוא לא מתערבב עם חומרי גופה, כאן יחמיר, מכיוון שנוזל מלכות יוצא ממש מגופה של הדבורה האסור באכילה. רבי יעקב לעומת זאת שלעיל החמיר בדבש צרעות כאן יקל, מכיוון שיש גזירת הכתוב שכל היוצא מהדבורה מותר - כולל נוזל מלכות ושעווה.

מחלוקת הראשונים

נחלקו הראשונים האם לפסוק כתנא קמא או כרבי יעקב:

א. הרא"ש (א, ז) הביא את דברי **רבינו תם** שפסק בספר הישר כתנא קמא, שמכיוון שדבש לא מתערבב עם חומרי הדבורה הוא מותר באכילה, וממילא גם דבש צרעות מותר באכילה. הסיבה שפסק כך היא, שהמשנה (מכשירין ו, ד) כותבת שדבש צרעה טהור ומותר באכילה וכדעת תנא קמא, כך שככל הנראה הלכה כמותו, וכן פסק **הרמב"ם** (מאכלות אסורות ג, ג), ובלשון הרא"ש:

"כמאן אזלא (= כאיזו שיטה) הא דתניא דבש הגזין והצירעין טהור ומותר באכילה? דלא כרבי יעקב. רבינו תם ז"ל פסק בספר הישר דלא רבי יעקב אלא כתנא קמא, משום דסתם מסכת מכשירין דלא כוותיה. דתנן התם (פרק ו, משנה ד) דבש צרעה טהור ומותר באכילה."

יש להוסיף ראייה לשיטתם מדברי הירושלמי (פאה ז, ג) המספר, שרבי חנניה מכר לאנשים דבש צרעות והם אכלו אותו. אם אותם האנשים שמכר להם היו יהודים (וכפי שמשתמע מהסיפור), אז בוודאי מוכח שדבש צרעות מותר באכילה. אבל גם אם הקונים היו גויים, עדיין ישנה הוכחה שדבש צרעות מותר, כיוון שאסור לסחור בדברים טמאים (פסחים כג ע"א).

ב. **הרא"ש** (שם) ו**הרמב"ן** (הל' בכורות) חלקו על רבינו תם והרמב"ם ופסקו, שדבש צרעות אסור באכילה וכדעת רבי יעקב, ושרק גזירת הכתוב מיוחדת מתירה דבש דבורים. בטעם הדבר נימק הרא"ש, שכאשר מובאת בגמרא שתי דעות חולקות, פוסקים להלכה כדעה השנייה, ודעת רבי יעקב מובאת שנייה לכן כך יש לפסוק (מה עוד שרב ששת סובר כמותו).

כמו כן הוסיף שמדובר בספק דאורייתא (שהרי אם יש איסור לאכול דבש צרעות, מדובר באיסור דאורייתא), כך שגם אם לא ברור כמי מהדעות יש לפסוק, יש להחמיר מספק ולא לאכול וכפי שכותבת הגמרא במסכת עבודה זרה (ז ע"א), שספק דאורייתא לחומרא ורק ספק דרבנן לקולא (ועיין תוספות שם, ד"ה בשל).

¹ בכל קן של דבורים יש מלכה אחת שאחראית על לידת דבורים נוספות. הרבה פועלות, שאחראיות על ייצור הדבש, גידול הזחלים, בניית הכוורת ועוד. יש רק מעט זכרים שאחראים רק על הרביית המלכה (שיכולה להטיל במשך חייה כשתיים עשרה אלף זחלים). כל סוג של זחל אוכל מזון שונה שקובע האם בעתיד הוא יהיה מלכה, פועלת או זכר. הזחל שנועד להיות מלכה (כאשר מתה המלכה הקודמת), אוכל 'מזון מלכות' מיוחד, שמופק מתוך גופה של הדבורה.

להלכה **השולחן ערוך** (י"ד פא, ט) הביא את שתי הדעות, את דעת הרמב"ם ראשונה 'כסתם', ואת דעת הרא"ש 'כיש אומרים', דהיינו "דבש צרעות מותר (= סתם כמו הרמב"ם). ויש מי שאוסר (= ויש אומרים כמו הרא"ש)". דבר זה מוביל למחלוקת בין הפוסקים, כיצד מכריע השולחן ערוך כאשר הוא מביא דעה ראשונה כסתם ודעה שנייה כיש אומרים:

א. **בהגהות כנסת הגדולה** (או"ח שיח הגהות הטור) כתב, שבמקרה כזה השולחן ערוך פוסק כדעת הסתם, ובמקרה שלנו כדעת הרמב"ם שמותר לאכול דבש צרעות, וכן נקטו גם הרמ"ע (סי' צז) והש"ך (חו"מ י"א, א) **והיד מלאכי** (כללי שו"ע ורמ"א, יז) שטען שכך דעת רוב הפוסקים. אם הלכה כדעת 'הסתם', מדוע השולחן ערוך הביא גם את דעת היש אומרים? נאמרו שני כיוונים בעניין:

כיוון ראשון מופיע ברמ"ע מפאנו (י"ד צז), **הפרי חדש** (י"ד קיח) **והרב עובדיה** (יביע אומר י"ד ו, ה). הם טענו, שבמקרה מעין זה השולחן ערוך פוסק כדעה הראשונה, ובמקרה שלנו כדעת הרמב"ם האוסר לאכול דבש צרעות. הסיבה שהשולחן ערוך בכל זאת מביא גם את הדעה השנייה היא כדי 'לתת כבוד' לדעת החולקים, כי יש מקומות שנוהגים כך, ובלשון הרב עובדיה:

"מצינו בכמה מקומות שמרן השולחן ערוך הביא בסתם דעת המתירים, ואחר כך כתב ויש אוסרים, ובמקום אחר סתם כדעת המתירים, ולא הזכיר כלל שיש אוסרים, ומשום שהעיקר כדעת המתירים. ומה שהזכיר אחר כך סברת היש אוסרין, אינו אלא לחלוק כבוד לבעליה במקום שפשט המנהג להחמיר".

כיוון שני מופיע בדברי **האור לציון** (מבוא לחלק ב'), **שולחן ערוך הרב** (י"ד קפז, ז) ועוד. הם טענו, שאמנם בעיקרון השולחן ערוך פסק כדעה הראשונה ('הסתם'), אבל הוא מביא גם את הדעה השנייה כי ראוי במידת האפשר להחמיר כמותה. לכן במקרה שלנו, בעיקרון מותר לאכול דבש צרעות ונוזל מלכות וכדעת הרמב"ם, אלא שכדאי לחשוש לדעת הרא"ש ולא לאכול.

ב. לעומת הפוסקים הנ"ל שסברו שכאשר השולחן ערוך הביא שתי דעות הרי הוא סבר כאחת מהן, יש שחלקו (כללי המצוות לרב אשר וייס, **מנחת אלעזר** ג, לה) וטענו, שכאשר השולחן ערוך מביא שתי דעות כוונתו שאין הכרעה מוחלטת כאחד מהפוסקים, והוא משאיר את שיקול הדעת לפוסק שיבוא אחריו להחליט כמי ראוי לפסוק בכל מקרה, וכן פסק **הציץ אליעזר** (יא, נט)².

בעקבות פסיקתו, דן הציץ אליעזר בשאלה האם מותר לאכול מזון מלכות. למעשה הוא טען, שמכיוון השולחן ערוך לא בהכרח הכריע כאחת מהדעות באופן מוחלט, ואפשר שהוא פוסק כדעת רבי יעקב והרא"ש המתירים לאכול נוזל מלכות כי יש גזירת הכתוב שכל היוצא מהדבורה מותר, לכן יש לפסוק שהוא מותר באכילה, בתוספת העובדה שהוא נמצא בכמויות קטנות, ובלשונו:

"זאת תורת העולה להלכה מכל המתבאר, דמותר לפי עניות דעתי לקחת תרופה זאת של מזון - מלכות (המעורבת בדבש העולה עליו בכמותו בפי שלשים ושבע, וכן בתערובת ויטמינים וחלבונים ועוד) לשם ריפוי אפילו לחולה שאין בו סכנה, וגם לרבות לשם חיזוק עמודי - הגוף ועשתונות שהתרופה, ולשם החזרת רעננותו ועדנתו, וחידוש כוחות נעוריו".

אכילת שעווה

א. לכאורה לדעת הרב עובדיה אסור לאכול מזון מלכות ושעווה, מכיוון שהוא פוסק כדעת השולחן ערוך הצועד אחרי הרמב"ם שרק דבש צרעות מותר באכילה כי הוא לא מעורבב בחומרי הצרעה, אך לא מזון מלכות ושעווה (אותו מורחים על התפוח כדי שייקרב יותר לאט). אמנם למעשה הוא צירף (הליכות עולם ו, עמ' רלג) טעמים נוספים והקל באכילתם:

קודם כל, פסק השולחן ערוך בעניין זה לא ברור, וייתכן שלמעשה הוא פוסק כדעת הרא"ש המתיר כל דבר היוצא מהדבורה כולל מזון מלכות ושעווה, למרות שראינו לעיל שהוא פסק כדעת הרמב"ם האוסר.

הסיבה לכך שיש מקום לומר כך היא, שמספר סימנים קודם (פא, א) סותר השולחן ערוך את דבריו, ומביא כדעה הראשונה (שאותה פוסקים להלכה לדעת הרב עובדיה) את דעת הרא"ש האוסר לשתות מי רגלים של חמור, מכיוון שרק דבש, מזון מלכות ושעווה הותרו בגלל גזירת הכתוב, ולא מי רגליים של חמור אותם לא התירה התורה, ואילו את דעת הרמב"ם המתיר מביא רק כאפשרות שניה. נקודה נוספת להקל היא, שגם אם אכן השולחן ערוך פסק כדעת הרמב"ם, עדיין אסור לאכול רק דברים טמאים שראויים לאכילה. השעווה היא לא אוכל, וגם אם מורחים אותה על התפוח ובעקבות כך היא נאכלת, זה לא בגלל שהיא טעימה או אכילה, אלא כדי לשמור על טריותו, וגם מזון המלכות מר מאוד, ובלשונו של **המשנה הלכות** (יג, קיד):

"איברא, דבאמת שעווה אינו דבר מאכל כלל, שהרי אינו ראוי לאכילה, ועדיף הוא מעצמות וגידין שאמרו (חולין צב עב): עולא אמר עץ הוא (אין בהם טעם) והתורה חייבה עליו. אף על פי שעץ הוא התורה חייבה עליו אבל בלאו הכי (= בלי שהתורה תחייב) לא היה בו איסור כיוון שאין בו טעם, לכן לפי עניות דעתי פשוט, דשעווה לא הוה בכלל איסור לכולי עלמא".

ב. **הגרש"ז אויערבך** (מנחת שלמה, תנינא טד) חלק וכתב שאין מזון המלכות נחשב כדבר הפגום ומאוס לאכילה, למרות שהוא יוצא מגוף הדבורה. ראייה לדבריו הביא מפסק **הרמב"ם** (טומאת אוכלין א, ב) שכתב ששעווה היוצאת מהאף ומהאוזן, ושכבת זרע אינם נחשבים כמאוסים באכילה ולכן מטמאים כלים, ואם הם לא נחשבים מאוסים, אין סברא לומר שמזון המלכות נחשב מאוס.

מכל מקום הוסיף וכתב, שלחולה שנפל למשכב אין בו סכנה מותר לאכול, בגלל שייתכן שאותו מזון מלכות כן מאוס ולכן מותר באכילה, ומשום שחלק מהפוסקים כתבו שלמרות שבדרך כלל חצי שיעור (למשל חצי כזית) אסור מהתורה, אם מדובר באיסור שלא לוקים אכילתו - הוא אסור באכילה רק מדרבנן, כך שיש מקום גדול יותר להקל, וכן נקט **הרב שטרנבוך** (תשובות והנהגות ד, קפח).

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...³

² אמנם נראה שהציץ אליעזר לא טען באופן גורף ומוחלט שהשולחן ערוך לא מכריע כאחד מהדעות, ורק צירף שיקול זה. הסיבה שכאן כתב שהשולחן ערוך לא הכריע בוודאי כדעת הסתם היא, שהשולחן ערוך במקום אחר כאשר דן בשאלה האם מי רגלים של חמור מותרים (שמחלוקת זו תלויה במחלוקת הרמב"ם והרא"ש בעניין אכילת דבש) סתר את דבריו, והביא קודם את דעת הרא"ש שאוסר, ורק אחר כך את דעת הרמב"ם.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com